

ZEUGMA (ARULIS/EHNEŞ) TAŞ OCAKLARINDA İSMİ BELİRLENEN BİR BAŞKA LEJYON: LEGIO IIII FLAVIA FELIX

Tulga ALBUSTANLIOĞLU*

Anahtar Kelimeler: *Arulis – Taş Ocakları ve Roma Ordusu • Legio IIII Flavia Felix • Legio IIII Scythica*

Özet: MS 2. ve 3. yüzyıllarda *Legio IIII Scythica*'ya ilaveten birçok yardımcı lejyonun ve bunlara ait birliklerin Zeugma'ya intikal ettirilmiş olduğu, bölgede elde edilen yazıtlardan anlaşılmaktadır. Bu ana merkezde *Legio IIII Scythica* dışında başka lejyonlar ile bunlara bağımlı çeşitli kuruluş ve birlikler de görev almıştır. Askeri operasyonlar dışında da söz konusu bu lejyonların veya bunlara ait *auxilium*ların diğer faaliyetlerde bulunup bulunmadıkları konusunda *Arulis* (Ehneş) ocağı bize önemli bilgiler vermektedir. Zeugma'daki yerleşik *Legio IIII Scythica* dışında bölgede varlığı kesin olarak saptanamamış bir diğer lejyon olan *Legio IIII Flavia Felix*'e ait, *Arulis* (Ehneş)'de ocak yüzeyindeki bulunan iki yazıt, bu konudaki tereddüt ve şüpheleri ortadan kaldıracak tarzda güvenilir bir veri oluşturmaktadır. Bu iki yazıtla birlikte *Legio IIII Scythica* dışında, *Legio IIII Flavia Felix*'in doğrudan taş üretim faaliyetine katıldığı şüphe götürmeyecek şekilde kesinlik kazanmıştır.

ANOTHER LEGION IDENTIFIED IN THE ZEUGMA (ARULIS/EHNEŞ) QUARRIES: LEGIO IIII FLAVIA FELIX

Keywords: *Arulis – Quarries and the Roman Army • Legion IIII Flavia Felix • Legion IIII Scythia*

Abstract: It can be followed through the inscriptions found in the region that many assisting legions and their supporting troops had been sent to Zeugma from 2nd and 3rd centuries as an addition to *Legio IIII Scythica*. Within this main center, several main legions other than *Legio IIII Scythica* had also been put in charge together with the related establishments and the troops. Arulis (Ehneş) Quarry is supplying important information regarding whether these legions or their *auxilium* had taken part in any kind of activities other than military operations. In addition to *Legio IIII Scythica* located in Zeugma, another legion named *Legio IIII Flavia Felix* whose presence could not have been exactly determined until the current detection of two inscriptions about this legion on the surface of the Arulis (Ehneş) quarry that have supplied reliable data that had removed the suspicions about the existence of the specified legion. After the discovery of these two inscriptions, it can be certainly stated that other than *Legio IIII Scythica*, *Legio IIII Flavia Felix* had directly taken part in the stone quarrying process.

* Yrd. Doç. Dr. Tulga ALBUSTANLIOĞLU, Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Bağlıca Kampüsü, Eskişehir Yolu 20. Km, Bağlıca-Ankara – TÜRKİYE, e-posta: tulga@baskent.edu.tr

Roma Ordusu ve Taş Operasyonları¹

Roma egemenliğinin kurulmasından sonra imparatorluk merkezi ile eyaletler arasında gelişen yeni kültür ve yaşam biçiminden kaynaklanan bir değişim ve gelişme çizgisinin izlenmiş olduğu görülmektedir. *Augustus*'un Roma'yı, imparatorluğun büyüklüğü ve unvanına yakışmayacak ölçüde bakımsız, sönük ve donanımsız bulduğu ve şehrin onarımı ve güzelleştirilmesini kendisine amaç edindiği bilinmektedir². Bu amaçla *Augustus* ve *Tiberius* birçok taş ocağını imparatorluk mülkiyetine geçirmiştir. Buralarda uygulamaya konulan bir anlamda modern işletme teknolojisi, üretimin büyük ölçüde artmasını sağlamıştır³. *Iulio-Claudius* lar döneminde taş, mermer üretiminin düştüğü, sadece Roma'nın ihtiyacını karşılayacak seviyelere gerilemiştir. *Flavius* lar döneminde ocaklar yeniden organize edilerek üretim ve ticaret yeniden kontrol altına alınmıştır. Üretimdeki artışa paralel olarak, taşlar üzerinde yazıtların görülme-ye başlaması da bu döneme rastlar⁴.

Ocakların üretim teknolojisinde, jeolojik şartlardan kaynaklanan bir takım küçük farklılıklar bulunsa da, genelde tüm imparatorluk ocaklarındaki organizasyo-

nun aynı biçimde şekillendiği ve imparatorluk yönetimince üretim, denetim ve sevkiyatın bütün mermer ocakları için benzer bir çerçeve içinde düzenlenmiş olduğu sonucuna varılmaktadır. Söz konusu bu yeni üretim rejiminin yerleştirilmesi ve uygulamasında en etkin güç ordu olmuştur. İlk bakışta biraz abartılı görünse de bugüne kadar elde edilen bütün belgelerde ordunun taş ocaklarında tüm imparatorluk kapsamında nasıl etkin bir konumda bulunduğu ve hemen her alanda planlayıcı, yönetici ve bir yerde uygulayıcı olduğu anlaşılmaktadır. Ordunun ülke çapındaki bu etkinliğini, mevcut organizasyon düzeni, disiplin ve güven unsurları dikkate alındığında doğal karşılamak gerekecektir. Aslında çoğu, bilgi ve tecrübelerini doğrudan iş yerinde kazanmış olan asker hüviyetindeki mütehassıs işletme elemanlarının ihtiyaca göre ülke çapında dağılımı⁵ bir yana bırakılacak olursa, ordunun esas görevinin iş yeri ve bölgenin asayiş ve güvenliğinin sağlanması ve gerektiğinde idari görev ve sorumlulukları üstlenmek olduğu söylenebilir⁶.

Ocaklarda elde edilen bloklardaki yazıtlarda ve çeşitli epigrafik kayıtlarda ordu mensuplarının adlarının yer alması, üretim faaliyetlerinin asker ve sivil yöneticiler tarafından birlikte yürütülüp yürütülmediği şeklinde bir sorunun sorulmasına sebep olmaktadır. Örneğin Mısır'da bulunan *Mons Claudianus* ocaklarındaki üretim faaliyetleriyle ilgili belgelerin olasılıkla bölgede yerleşik askeri birliğin komutanı *Praefectus Antoninus Flavianus*'a gönderildiği ve böylece bölgedeki *auxilium* komutanının askerlik dışı konular hakkında da sü-

¹ Zeugma 2014 kazı ve araştırma kampanyasında *Arulis* (Gümüştün-Ehneş) Ocağı'nda çalışmam için beni teşvik eden ve bulunduğu süre içinde yardımlarını esirgemeyen değerli kazı başkanı Sayın Prof. Dr. Kutalmış Görkay'a, Zeugma Kazısı Müze Temsilcisi Sayın Umut Alagöz'e, fotoğraf çekimlerinde içten yardımları için Sayın Deniz Tokbudak, Öznur Semiz ve Tayfun Işıklara'a, illüstrasyon katkıları için Sayın Çiğdem Gençler Güray ve onların şahsında tüm kazı ekibine ilgi ve alakaları için teşekkürü bir borç bilirim. Onlar olmasaydı bu çalışma da ortaya çıkamazdı.

² Ward-Perkins 1980, 25.

³ Pensabene 1989, 46.

⁴ Albustanlıoğlu 2011, 1-8.

⁵ Cuvigny 2002, 240; Cuvigny 1992, 87.

⁶ Hirt 2010, 169-172.

rekli bilgilendirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.⁷

Mons Claudianus ocaklarında görev yapmış *Legio XV Apollinaris*'de *centurio* rütbesinde olan *Annius Rufus* teknik bilgisi nedeniyle bu ocaklara tayin edilmiş olmalıdır.⁸ Söz konusu şahsın inşaat ve ocak çalışmaları hakkındaki bilgisi nedeniyle *Mons Claudianus* imparatorluk ocaklarında aranan bir eleman haline geldiği anlaşıyor. Esasen onun *Mons Claudianus*'a İmparator *Traianus*'un emriyle gönderilmiş olması onun teknik yeterliliğinin ve işletme organizasyonu alanındaki uzmanlığının bir göstergesidir.

Aslında herhangi bir subayın *Mons Claudianus* ocaklarında özel olarak görevlendirilmiş olması, oradaki lejyon veya yardımcı *auxilium* komuta kademesi için söz konusu kişi hakkında yeterli güven ve olumlu bir kanıt oluşturacaktır. Genel olarak MS 2. yüzyılın ilk yarısında tecrübeli lejyon *centurion*larının imparatorluğun Doğu bölgelerinde yer alan ocaklara gönderilmesinde imparatorluk merkezinde alınan kararların izleri görülmektedir. Diğer taraftan bu ocak sahalarında bulunan işletmelerde teknik veya idari konularda tamamen Latince kullanılması da, Latince ocak terimlerine aşina olan subayların bu alanlara gönderildiklerinin bir kanıtıdır.

Lejyonlar ve Taş Ocakları Operasyonları

Aslında bir lejyon için taş üretim işinin tamamen konu dışı kalmasına rağmen, şartların zorunlu bir sonucu olarak çoğu yerde, ocak faaliyetlerinin lejyon yaşıntısının doğal bir parçası haline geldiği

düşünülebilir. Sadece lejyon birlikleri değil, onların yanında, yardımcı *cohortes* ve *alae* de Nil Vadisi'ndeki taş ocaklarında veya inşaa faaliyetlerinde görevlendirilmişlerdir. Örneğin Roma ordu ve donanmasının, Mısır'da Edfu'nun 20 km. kuzeyindeki *Eileithyiaspolis* (El-Kab) yakınında veya Nil Nehri'nin sol yakasında El Mahamid'te bir kumtaşı ocağı açılması gibi⁹ taş ocaklarındaki çalışmaların ötesinde çeşitli faaliyetleri de kapsadığı gözden uzak tutulmamalıdır. Aslında bir eyalet valisinin idari görevleri yanında kamusal inşaa faaliyetlerinin de görev kapsamı içinde bulunduğu göz önüne alınacak olursa, yönetimde başarı sağlamak amacıyla bütün olanakların ve gerektiğinde lejyon birliklerinin de devreye sokulması zorunlu hale gelmiştir¹⁰. Sonuç olarak; ordunun bütün ocaklarda teknik ve idari görevleri başarıyla yürütmüş olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Tarihsel perspektif içinde bakıldığında Roma ordusunun asli görevleri yanında yeni ocakların açılması, işletilmesi, yol, köprü, kanal, su kemeri gibi kamusal inşaa faaliyetlerini başarıyla yürütmüş olduğu görülmektedir¹¹. Ordu üst kadrosunda tecrübeli ve nitelikli subayların yer alması ve gerektiğinde imparatorluk ocaklarına gönderilmelerine ilişkin esasların önceden belirlenmiş olması söz konusu faaliyetlerdeki başarının ana nedenidir. Bütün bu faaliyetlerin, valilerin ihtiyaç duydukları ordu mensuplarını ya komşu eyaletlerden ya da imparatorundan istemek suretiyle yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Söz konusu yardımcı garnizon subayları (personeli)

⁷ Cuvigny 1992, 86; Cuvigny 2005, 334-6.

⁸ Hirt 2010, 172-175.

⁹ Klemm – Klemm 1993, 228-31.

¹⁰ Hirt 2010, 179.

¹¹ Horster 2001, 168-87.

seyahat gruplarına ve ikmal kervanlarına katılarak sorumlu oldukları güzergâh boyunca sıradan devriye görevi yanında, gerektiğinde güvenlik kuvveti kimliğiyle görev yapmaktadırlar¹².

Mons Claudianus'da yerleşik *praesidiada stationarii* veya *curatores* komuta heyetinin emirleri veya askerlerin talepleri ile ilgili iletişim, yazmanları ve normal süvari güvenlik gücü veya gezgin askerler tarafından sağlanmış ve yerlerine ulaştırılmıştır¹³. *Curatores*ler de böylece ulaşım yolları boyunca yer alan *praesidia* ve *stationarii*deki meslektaşlarıyla sürekli temas halinde kalabilmişlerdir¹⁴. *Mons Claudianus*'daki askeri birim Kızıl Deniz kıyısındaki Hormos yakınındaki *praesidia* garnizonundan çok daha büyük olup¹⁵, mevcudun artmasıyla birliğin mutlak sorumluluklarında bir artışın olduğu gözlemlenmiştir. Örneğin *Mons Claudianus*'da asker ve subayların yer almasının doğal bir sonucu olarak burada ordu tarafından bir sağlık biriminin de kurulduğu ve işletildiği bilinmektedir¹⁶.

Ordunun para ve iâşe ihtiyacı yanında, ordu için ihtiyaç duyulan silah, donanım ve mühimmat imalinde kullanılan materyalin çoğunlukla maden olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle lejyon birliklerinin su ve mineral kaynaklarına yakın yerlere yerleştirilerek madencilik ve madeni silah üretimi için gerekli doğal kaynaklardan azami ölçüde yararlanması hedeflenmiş, birliklerin kendine yeterli bir organizasyon yapısına sahip olması plan-

lanmıştır¹⁷; ancak; ihtiyaç duyulan materyalin büyük çoğunluğunun genelde ordu personeli tarafından üretilmiş olduğu bilinmesine rağmen askerlerin maden üretimiyle doğrudan ilgili olduklarını gösteren çok az sayıda doküman elde edilmiştir¹⁸.

İdari sorumlulukların yerine getirilmesinde lejyon ve diğer yardımcı lejyon birliklerinin eyalet valisinin yönetimi altında olması nedeniyle, *auxilium*lara emir ve talimatlar bizzat vali tarafından verilmektedir. Eyalet valilerinin eyalette üstlenmiş bulunan lejyon birliklerinin maaşlarının ödenmesi ve temel ihtiyaç maddelerinin temini konusundan da sorumlu oldukları anlaşılmaktadır¹⁹. Bu durum, farklı birçok alanda olduğu gibi eyalet yönetimiyle imparatorluk ocakları arasında sıkı bir işbirliği ve karşılıklı dayanışmanın bulunduğu göstermektedir.

***Legio III Scythica*'nın Taş Operasyonu ve İnşa Faaliyetleri**

Zeugma'nın yaklaşık olarak 17 km. kuzeyinde, bugün Gümüşgün/Ehneş olarak adlandırılan köyün hemen yakınında, yer alan ve jeolojik formasyon itibarıyla kireçtaşı oluşumu bir yapı gösteren *Arulis* Ocağı bölgenin en önemli taş ocağı alanıdır²⁰. Burada elde edilen bilgiler ışığında *Legio III Scythica* bünyesindeki iş gücü bölümünün *Arulis*'te yerleşik olduğu, lejyon *tubiceni A Rabilus Beliabus*'a ait bir yazıt ile teyit edilebilmektedir²¹. *Arulis* ocaklarındaki yazıtlardan bir bölümü *tabulae ansatae* formunda taş yüzeyine muhtelif yüksek-

¹² Bingen 1997, 82; Bülow-Jacobsen 1998, 63 vd.

¹³ Hirt 2010, 182.

¹⁴ Rengen 1997, 218-220; Maxfield 2001, 159; Bülow-Jacobsen 1997, 208 vd.; Speidel 2000a, 69.

¹⁵ Cuvigny 2005, 3.

¹⁶ Le Bohec 1994, 52; Wilmanns 1995, 155-158.

¹⁷ Speidel 1996, 72.

¹⁸ Bishop – Coulston 2006, 234-237.

¹⁹ Fink 1971, 383 vd.; Mitthof 2001, 48-49.

²⁰ Karaca 2008, 71-72.

²¹ Hirt 2010, 177.

liklerde (5-24 m.) işlenmiş olup, bir kısmı da sunak üzerindeki nişler içinde yer almaktadır. Bu epigrafik unsurlar sayesinde *Legio III Scythica*'nın *vexillation*ları tarafından MS 2. yüzyılın başından 3. yüzyılın başlarına kadar taş üretildiği anlaşılmaktadır. *Signiferi* ve *tubicem* idare ve muhasebeye yakınlıkları dikkate alınarak bunların maden ocak işletmelerinde görevlendirildiği belirtilirken,²² *tubicem* sadece blokların taşınmasında güvenliği sağlamak amacıyla uyarıda bulunan bir görevli olabileceği hipotezi de ileri sürülmüştür²³. *Legio III Scythica*'nın birçok inşaa projesinde görev almış olduğu bilinmektedir.

Söz konusu lejyonun Suriye'de MS 73 yılında *Vespasian* ve *Titus* dönemlerinde çeşitli büyük yapı projelerinde yer aldığı bilinmektedir. *Legio III Scythica*'nın bir diğer önemli görevi *Syria* Eyaleti merkez şehri *Antiochia* ile ulaşım yolları inşası ve iletişimin sağlanması olmuştur²⁴. Lejyonun sadece inşaa faaliyetlerinde bulunmadığı, mühendislik çalışmaları kapsamında da faaliyet içinde olduğu anlaşılmaktadır²⁵. *Orontes* (Asi) ve Karasu nehirleri arasında yer alan 3 kilometrelik kanalın açılması ve köprülerin inşası yine bu lejyon birliğinin faaliyetleri arasında yer almaktadır²⁶. Aynı zaman dilimi içinde *Corypheus* Dağı'nın bir kesiminde *Selenveia Pieria* kentinin limanının alüvyonlarla dolmasını engellemek amacıyla oyularak 1300 metre uzunlu-

ğunda bir kanal açılması da bu projeden sorumlu *Legio X Frenensis* lejyonuna yardım amacıyla *Legio III Scythica*'dan gelen bir birlik tarafından organize edilmiştir²⁷. Burada görev almış bir *centruionun* ismine ulaşmak da mümkün olmuştur. Tüm bu işlemler *Caesius Priscus* isimli bir *centurion* idaresinde gerçekleştirilmiştir²⁸. Yukarıda adı geçen kanal ve köprülerde ana lejyondan görev almak için buraya gelen birliklere ait listeler de yer almaktadır²⁹. Bundan yaklaşık 80 yıl sonra MS 149 yılında kanalın derivasyonu için yine *Legio III Scythica*'dan askerlerin görev aldığı görülmektedir³⁰. *Legio III Scythica*'nın bu anlamdaki başarılarının bir kanıtı olarak Karasu Irmağı üzerinde *Flavius*'lar döneminde yapılan bir köprü inşası için kullanılan taş ocağında bulunan “Çok çalışkan III Scythica” ibaresi gösterilebilir³¹.

***Legio III Scythica*'nın Bölgesel Gücü**

Zeugma'da yerleşik olduğu anlaşılan ve taş operasyon sahası olan *Arulis*

²² Stoll 1998, 120; Saxer 1967, 280–282.

²³ Hirt 2010, 176.

²⁴ Wagner 1977, 521-22 ve n. 38; Keppie 1986, 423; French 1994, 40.

²⁵ MS 73 yılı ilkbaharında *Legio III Gallica* ile birlikte çalışarak *Ain?*de bir hidrolik yapı inşaa etmişlerdir, Hirt 2010, 177-178.

²⁶ *Legio III Scythica*'nın *Antiochia*, *Dura Europos*, ve *Artaxata*'daki inşaa faaliyetleri için, bkz. Speidel 2009, 250-252.

²⁷ Berchem 1985, 85; Millar 1993, 86-88.

²⁸ Speidel 1998, 167-169, no. 28; Berchem 1985, 56-57.

²⁹ Keppie 1986, 421.

³⁰ Speidel 1998, 168-169.

³¹ Hirt 2010, 177; ilk defa Comfort ve diğ. 2000 yayınında Fig.16 da görülen yazıt konusunda (IV *Sc{b}yt* (*HICA*) / *operosa felix*) her ne kadar “çok çalışkan” anlamı yüklenmiş olsa da, Speidel'in yayınında (Speidel 2009, 249-253) araştırmacının da bu konuda bazı tereddütleri bulunmaktadır. Daha önceden *Legio III Scythica*'nın böyle bir unvanla anıldığını gösteren bir başka örnek bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra lejyonların unvanlarını savaşlarda göstermiş oldukları başarılar, bulun-dukları garnizon veya kurucularının adları gibi nedenlerle kazandıkları düşünülürse, burada çelişki yaratan durum *Scythica*'nın sadece inşaat işlerindeki ustalığı için böyle bir unvanı alıp alamayacağıdır. Bu durum Speidel'a da bölgede bulunması olası iki *Felix* unvanlı *IV Flavia Felix* ve *VII Gemina Felix* lejyonlarının inşaa faaliyetlerinde *Scythica* ile birlikte çalışıp çalışmadığı sorusunu düşündürmüştür.

(Ehneş)'de epigrafik unsurlar ile belirlenmiş olan *Legio III* lejyonunun ilk defa *Marcus Antonius* zamanında *Syria* Eyaleti'nde konuşlanmış olduğu tahmin edilmektedir³². Olasılıkla *Augustus* döneminde, Aşağı Tuna Nehri'nde *Scythia* ve *Bastarnae* kavimlerine karşı kazanılan zaferler (MÖ 29-27) onuruna *Scythica* unvanını almıştır³³. Bu tarihten itibaren lejyon *Legio III Scythica* olarak kayıtlarda yer almıştır. Lejyon uzun yıllar Avrupa'da, özellikle de *Moesia* Bölgesi'nde önemli görevler üstlenmiş olup³⁴, *Nero* döneminde (olasılıkla MS 56/57 yıllarında) *Syria* Eyaleti'ne gönderilmiş ve *Cappadocia* eyalet valileri *Cn. Domitius Corbulo* ve *L. Iunius Caesennius Paetus*'un MS 58-63 yılları arasında Parthlarla *Armenia*'nın hâkimiyeti için yaptıkları savaşlarda önemli görevler almıştır³⁵. MS 66 yılındaki Yahudi İsyanı'nda aldığı yenilgiden sonra ise kalıcı olarak Zeugma kentine sevk edilmiştir³⁶. Lejyonun Zeugma'daki varlığı bu kentte bulunan çeşitli yazıtlar aracılığıyla belgelenmiştir. Zeugma'nın Roma ile Parthlar arasında yer alan bir sınır kenti olması nedeniyle *Legio III Scythica*'nın bu iki devlet arasındaki savaşların hemen hepsinde, örneğin *Traianus*'un MS 114-117, *Lucius Verus*'un MS 161-166 ve *Septimius Severus*'un MS 194, 197-198 yılları arasındaki Parth seferlerinde yer aldığı görülmektedir³⁷.

Legio III Scythica'ya ait birçok yazıt yanında, yazıtlı çatı kiremit parçalarının da Zeugma'da bugün "*At Meydanı*" olarak adlandırılan alanda bulunması lejyonun ana kamp merkezinin burada yer aldığı görüşünü kuvvetlendirmektedir. Lejyona ait *auxilium*lar ise olasılıkla taş ocaklarının bulunduğu *Arulis* taş ocakları yakınında yer almıştır. Söz konusu bu yerleşim düzeninin nedeni tam olarak bilinmemekle birlikte askeri imar faaliyetleri yanında, Zeugma'ya yakın olmaktan kaynaklanan avantajların da göz önüne alındığı anlaşılmaktadır³⁸. Lejyonun yerleşke merkezi olarak Zeugma'nın imparatorluğun Doğu eyalet merkezlerinden biri olan *Antiocheia*'ya yakınlığının da, bu lejyonun önemini artıran bir özellik olarak değerlendirildiği anlaşılıyor. Ayrıca; bu lejyonda görev alan soylu ailelere mensup kişilerin daha sonra eyalet valiliği gibi görevleri üstlenme olasılığı nedeniyle *Legio III Scythica*'nın asiller tarafından önemli bir askeri görev birimi olarak özellikle tercih edildiği bilinmektedir³⁹.

Bu lejyon birliğinin bir diğer önemli özelliği de; asli elemanlarına ilaveten bünyesinde diğer lejyonlardan görevli olarak gelen çok sayıda personeli de kendi *territorial* sınırında barındırmış olmasıdır. *Legio III Scythica*'nın *Syria* bölgesine intikal etmesiyle birlikte yazıtlar ve papirüs kayıtlarında lejyonda görev alan personelin (askerlerin) kimlikleri konusunda önemli bazı değişiklikler meydana geldiği görülmektedir. Örneğin önceden İtalya ve Avrupa kökenli (Batı) bölgelerden gelen askerler artık Küçük Asya (*Bithynia*, *Cappadocia*, *Cilicia*) kökenli olanlarla yer

³² Campbell 1999, col. 16.

³³ Uzunoğlu 2012, 99; Speidel 1998, 164.

³⁴ Speidel 1998, 165; Gerov 1967, 85-86, 90, 102-103; Mocsy 1970, 49- 50.

³⁵ Hammond 1934, 81-104; Gilmartin 1973, 583-626.

³⁶ Wagner 1977, 522-524; Millar 1967, 417; Speidel 1998, 166-167; Speidel 2000b, 330.

³⁷ Uzunoğlu 2012, 101.

³⁸ Speidel 1998, 166.

³⁹ *age*,166.

değiştirmeye başlamıştır⁴⁰. Öyle ki; MS 2. yüzyılın sonuna gelindiğinde Avrupa (Batı) orijinli bu askerlerden sadece iki kişi kalmış (bunlardan biri *Gallia Lugdunensis* diğeri Makedonya'dandır), lejyon, ana yapısı itibarıyla *Syria* ve Küçük Asya kökenli bir yapı kazanmıştır⁴¹. Ayrıca *Tacitus* da (Hist. 2.80) bu konuya değinerek 69 yılında lejyon kampında yer alan askerlerin yerel siviller ile bağlantılı olduğunu belirtmektedir. *Legio III Scythica*'ya ait *centurion* isimlerinin yer aldığı yazıt ve papirüsler vasıtasıyla da konu ile ilgili ayrıntılar ortaya çıkmıştır. *Centurion*lar bir anlamda Roma lejyonlarında görev yapan profesyonel subaylar şeklinde tanımlanabilir. *Centurion*'lar, gerek savaş ve askerlik deneyimleri, gerekse idari yönden başarıları ile bir yerde Roma ordusunun temel direği konumundadır⁴². *Centurion*lar disiplinleri ve organizasyon yetenekleri ile daima ön planda yer almış olup, askerlik alanındaki bilgi ve tecrübelerini artırmak amacıyla özellikle doğu ile sınır oluşturan bu bölgelerde görev almışlardır. MS 2. ve 3. yüzyılda birçok subayın *Legio III Scythica*'ya transferinin bu şekilde gerçekleştiğini önermek doğru olacaktır. Birçok *centurion*un kariyerlerine *Legio III Scythica*'da veya başka bir Doğu lejyonunda başlayıp daha sonra batıdaki lejyonlarda görev almaları yerleşik bir uygulama olarak kabul görmüştür. Nitekim bunlardan sadece bir *centruion* burada göreve başlamış ve hizmet süresini *Syria* bölgesinde birçok birliğe komuta ederek tamamlamıştır⁴³.

Roma ordusu, ülkenin doğu sınırlarında, yüzlerce yıl boyunca savunma, koruma ve savaşma görevini başarı ile yürütmüştür. İmparatorluk, bölgesel yapı itibarıyla bazı farklılıklar gösteren ve başkente çok uzak kalan bu bölgenin savunması ve güvenliğinin sağlanması konusunda bir takım özel uygulamaları yürürlüğe koymuştur. Şöyle ki; bölgede daima yeterince askeri güç bulundurmuş, bir savaş durumunda veya güvenliğin herhangi bir nedenle tehlikeye düşmesi halinde bölge yeni askeri birlikler ve donanımlı kuruluşlarla takviye edilmiştir, ancak imparatorluğun doğu eyaletindeki bu tutum ve uygulamaların Doğu ve Batı arasına bir “*demir perde*” çekildiği şeklinde yorumlanması kanımca son derece yanlış olacaktır; çünkü imparatorluğun eyalet yönetimindeki esasların Doğu için herhangi bir değişikliğe uğramadığına şüphe yoktur. Fiziki ve kültürel kalkınma, güvenlik ve zenginliğin artması için oluşmuş prensipler ve uygulamalar Doğu dâhil tüm Roma eyalet coğrafyasında aynen devam etmiştir. Doğu ve Batı arasındaki insan, fikir, bilgi ve malzeme akışı sekteye uğramadan her zaman sürmüştür⁴⁴.

Zeugma'da Bulunan Diğer Lejyonlar, Yardımcı Birlikler ve Doğu'da Askeri Ortam

Özellikle Fırat Nehri ve civarının kontrolü ve imparatorların seferleri için *Legio III Scythica*'ya ilaveten birçok yardımcı birliğin ve lejyonun Zeugma'ya intikal ettirilmiş olduğu, bölgede elde edilen yazıtlardan anlaşılmaktadır⁴⁵. Zeugma'da “*At Meydanı*” olarak adlandırılan alanda

⁴⁰ Speidel 1998, 171; Speidel 1992, 180-82, 198-200; Forni 1992, 11-13; French 1983, 47-59.

⁴¹ Speidel 1998, 171.

⁴² Birley 1963, 189-91, 206-8; Speidel 1992, 124-26; Breeze – Dobson 1993, 88-89, 143-45, 201-203.

⁴³ Speidel 1998, 171.

⁴⁴ Hartman – Speidel, 2003, 101.

⁴⁵ *age*,102; Speidel 2012, 605.

çeşitli Roma lejyonlarına ait çok sayıda damgalı kiremit parçaları gün ışığına çıkarılmıştır⁴⁶. İmparatorluğun Doğu sınırında yer alan bu bölge için yapılan bir takım değerlendirmelerde sıklıkla dile getirilen, imparatorluk merkezine uzak oluşu, sert iklimi gibi bir anlamda sıradan yakınmalar ve şikâyetlerdir; ancak bunların göz ardı edilerek imparatorluğun Doğu Eyaletinin ana yapısal unsurları itibarıyla değerlendirilmesi gerekir. Öncelikle Zeugma'nın, imparatorluğun Fırat Nehri kıyısındaki en önemli üssü konumunda olduğu, coğrafi yönden hâkim bir durumda bulunması nedeniyle, bölgede cereyan eden tüm çalışmalar ve operasyonların buradan rahatlıkla ve en etkili biçimde yönetilebildiği akıldan çıkarılmamalıdır⁴⁷.

Bir anlamda eyalet, güçlü askeri yapısı sayesinde bölgenin mutlak hâkimi pozisyonunu korurken, bir yandan da bölgesel idari yönetime yardım ve katkıları nedeniyle de buraların daha yaşanabilir bir alan olmasını sağlamıştır. Eyalette sosyal yapı itibarıyla hâkim unsur Hellenistik yapı ve özelliklerdir⁴⁸. Örneğin, resmi dil antik Yunanca olduğu gibi günlük konuşma dili de antik Yunancadır, ancak; bugün "At Meydanı" olarak isimlendirilen alanda birçok Latince yazıtın bulunması, burada Latincenin en azından ikinci bir dil olarak kullanıldığını göstermektedir; ancak Latincenin günlük yaşamda ne ölçüde yer aldığını ve ne ölçüde etkin kullanıldığını tam olarak belirlemek olası değildir. Eyalet yönetiminin hemen her kademesinde Latince konuşan Romalı bir elit zümrenin yer aldığı, dar bir çerçevede de olsa Latin-

ce konuşulup yazıldığı rahatlıkla söylenebilir.

Romanın bir imparatorluk hüviyeti kazanmasında etkili olan çok çeşitli faktörlerden bahsedebiliriz de hemen her ortamda her zaman ordu tartışılmaz en önemli unsur olarak değerlendirilmiştir. Kurulduğu günden başlayarak imparatorluğun kültürel, siyasi, ekonomik alanlarda başarı kazanmasında en başta gelen etken ordudur, zira yetkin kişilerden oluşturulan Roma ordusu hiçbir zaman sadece askeri operasyon yapan bir güç olmamış, çoğu zaman yüksek disiplin ve moral değerleri sayesinde yapıcı bir karakter kazanmıştır. Ordunun bulunduğu her yer yollar, köprüler, limanlar gibi inşa faaliyetleri sayesinde yaşanabilir olma özelliğini kazanırken; huzur ve güvenlik titizlikle korunarak yüksek kültürel ve moral değerlerin yaşamda yer alması için büyük bir çaba gösterilmiştir⁴⁹.

Roma ordusunun ana karakteristiği 400-450 bin arasında değişen sayıda askere sahip bir güç olmasıdır (bunların yaklaşık % 5-% 7'si Roma vatandaşıdır). Bu güç 5 milyon km²'lik bir alanı ve 15 bin kilometrelik bir sınırı korumakla görevlidir. Ordu görev durumuna göre daha küçük birlikler halinde teşkilatlandırılarak ve yerel halktan insan gücü temini ile hızlı ve hareketli bir yapıya kavuşturulmuştur⁵⁰. Roma ordusunun özellikle MS 3. yüzyılın ortalarında her yerde görev alabilecek kapasitede, mobil bir güç olarak tüm bölgelere hızlı şekilde ulaşabilme yeteneği kazandığı görülmektedir. Söz konusu bu mobil gücün, imparatorluğun doğu sınırı

⁴⁶ Hartman – Speidel 2003, 110.

⁴⁷ Speidel 2012, 605.

⁴⁸ Görkay 2012, 275-276.

⁴⁹ Speidel 2012, 603.

⁵⁰ *age*, 603; Uzunoğlu 2012, 93.

rında özellikle *Parth*lara karşı olan seferlerde etkin bir rol üstlendiği söylenebilir. Özellikle Küçük Asya ve Kuzey Suriye bölgesinin bu konuda ayrıcalıklı bir rolü olduğuna şüphe yoktur⁵¹.

Özellikle Zeugma'nın bu anlamda, sınır bölgesinde yer alması nedeniyle bir operasyon merkezi konumunda olduğu görülmektedir. Merkezde *Legio III Scythica* dışında başka lejyonlar ile bunlara bağımlı çeşitli kuruluş ve birliklerin de görev aldığı anlaşılmaktadır. Bunların varlıkları yazıtlar ve kiremit parçaları üzerindeki damgalı yazıtlar ortaya koymaktadır. Bugüne kadar Zeugma'da "*At Meydanı*" olarak adlandırılan ve *Legio III Scythica*'nın ana kamp merkezi olarak düşünülen yerde bulunan bu yazıtlar, bize bu sınır bölgesinde *Legio III Scythica* dışında, *Legio I Adiutrix*, *Legio I Italica*, *Legio II Adiutrix*, *Legio III Augusta*, *Legio III (Flavia ?)*, *Legio III Scythica*, *Legio VII C.p.f.*, *Legio X Gemina*, *Legio XIII (Gemina)* dışında *Cohors millaria Maurorum*, *Cohors I millaria Thracum* ve *Equites scutarii Aureliaci* kuruluşlarının yer aldığını göstermektedir⁵². Bunlardan *Legio I Adiutrix*, *Legio X Gemina* Pannonia'dan, *Legio XIII (Gemina)*, *Legio VII Claudia pia fidelis*, *Legio III (Flavia ?)*, *Legio I Italica Cohors millaria Maurorum*, Tuna bölgesinden gelmişlerdir. Yukarıda ismi geçen Avrupa orijinli lejyon ve birlikler dışında Kuzey Afrika'dan gelen *Legio III Augusta* bir istisna olarak karşımıza çıkmaktadır⁵³.

Yörede bulunan mezar anıtları, damgalı çatı kiremitleri ve yazıtlardan değişik zamanlarda çeşitli lejyon birliklerinin

operasyonel faaliyetlerde merkezde konuşlanmış ana lejyonlara yardımcı olmak amacıyla bölgeye sevk edildikleri anlaşılmaktadır. Zeugma'da tespit edilen 233 damgalı kiremit yazıtından 198'i, bir başka deyişle % 85'i, *Legio III Scythica*'ya ait olması nedeniyle söz konusu bu lejyonun operasyonel faaliyetlerde olduğu kadar, farklı zamanlarda bölgede gerçekleşen inşa faaliyetlerinde de etkin bir rol oynadığı kesinlik kazanmaktadır. Geri kalan 35 damgalı yazıtlı kiremit parçasının ise yine burada inşa faaliyetlerinde yer alıp, Tuna bölgesinden buraya sevk edilmiş çeşitli lejyonlara ait olduğu anlaşılmaktadır⁵⁴. Askeri operasyonlar dışında da söz konusu bu lejyonların veya bunlara ait *auxilium*ların diğer faaliyetlerde bulunup bulunmadıkları konusunda *Arulis* (Ehneş) ocağı bize önemli bilgiler sunmaktadır.

***Legio III Flavia Felix*'in Bölgedeki Varlığı**

Traianus'un Parth seferine katılmış olduğu anlaşılan *Legio III Flavia Felix*'in bu bölgede konuşlanmış olduğunu gösteren bazı belgelere ulaşılabilmişse de⁵⁵ bugüne kadar bu lejyon birliğinin varlığını kanıtlayacak kesin belge ve yazıtta bazı varsayımlar dışında ulaşabilmek mümkün olmamıştır. Bu konuya kesinlik kazandırmış olan *Arulis* (Ehneş) Taş Ocağı'ndaki yazıt bulununcaya kadar *Legio III Flavia Felix*'in yöredeki varlığını gösteren en önemli belge, bir çatı kiremidi üzerine yazılmış olan ve tam olarak okunamayan harflerden ibarettir. Nitekim yazıtın tam olarak okunamaması nedeniyle bu yazıtta III. Lejyon yani *Legio III Flavia Felix* ta-

⁵¹ Speidel 2012, 604.

⁵² *age*, 611.

⁵³ Hartman – Speidel 2003, 123; Speidel 2012, 607.

⁵⁴ Speidel 2012, 612.

⁵⁵ Kaya 2005, 95.

nımlanmış olabileceği gibi XIII. Lejyon'un da tanımlanmış olabileceği şeklinde bazı hipotezler ileri sürülebilmektedir⁵⁶

Legio III Flavia Felix ve İnşa Faaliyetleri

Legio III Flavia Felix'in Roma İmparatorluğu topraklarında inşa faaliyetlerinde yer aldığı arkeolojik veriler doğrulamaktadır. Örneğin Hırvatistan'da Smrdelje'de elde edilen, üzerleri damgalı tuğla parçalarından bu lejyona ait bir tuğla atölyesinin varlığı tespit edilebilmiştir⁵⁷. *Legio III Flavia Felix*'in MS 3. yüzyılda Doğu seferlerine katılmış olduğu, Halep'in 70 km. kuzeybatısında yer alan *Cyrrhos*'dan elde edilen bir yazıtın bulunmasıyla da kesinlik kazanmıştır⁵⁸. *Legio III Flavia Felix*'in askeri gücü ve tecrübesi yanında özellikle lejyon kamp yapım tekniği konusunda önde gelen bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. Dakya, Berzegovia ve Alba Iulia'da (*Apulum*) bulunan Lejyon kalelerinde ve *Ulpia Traiana Sarmizegetusa Forumu*'nun binalarında *Legio III Flavia Felix*'in katkısını kanıtlayan sayısız damgalı kiremit parçalarına rastlanmıştır⁵⁹ (**Resim 1 ve 2**); ancak, *Legio III Flavia Felix*'in sadece bina inşa faaliyetlerinde değil, genel plan sistemi içinde yer alan, ulaşım yolları güzergâhlarının planlanması ve yapım çalışmalarına katılmış olduğu ve bütün bu işleri bir proje bütünlüğü içinde organize ettiği anlaşılmaktadır⁶⁰.

Yine *Traianus*'un Dakya Savaşı sırasında (MS 101-106) *Banat* bölgesinde

(bugün Macaristan, Romanya ve Sırbistan arasında kalan bölge), *Legio III Flavia Felix*'in yapı faaliyetleriyle ilgili çalışmalar yaptığını gösteren belgeler mevcuttur. Dakya Savaşı esnasında *Legio III Flavia Felix*'in ana görevlerinden birisi, yolları ve kaleleri inşa etmek olmuş ve lejyonun bu inşa faaliyetiyle ilgili yazıt ve damgalı çatı kiremit parçaları elde edilmiştir. Bu belgeler özellikle *Berzobis*, *Sarmizegetusa* (Eski Dakya kral ikametgâhı) bölgesinde ve *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* kolonisinde bulunmuştur⁶¹ (**Resim 3 ve 4**)⁶². Yine bu lejyona ait bir başka yazıt Transilvanya Ulusal Tarih müzesinde sergilenmektedir⁶³ (**Resim 5**).

Arulis (Ehneş) Ocağında Legio III Flavia Felix'e ait Yazıt ve Anlamı

Anadolu, Roma İmparatorluğu'nun mermer ihtiyacının karşılanmasında her zaman önemli bir kaynaktır. Özellikle *Dokimeion* ve *Teos* ocakları yüksek kaliteli, zengin rezerve sahip olmaları bakımından bu konuda öncelikli bir öneme sahiptir. *Dokimeion*'da başlangıçtan bu yana yürürlükte olan sistem; müteahhit (yüklenici) eliyle üretim yapılması şeklindedir⁶⁴. Bu sistem içinde imparatorluk mülkiyetinde bulunan mermer sahaları müteahhitlere bir sözleşme kapsamında tahsis edilmekte olup, üretilen ürün kabul safhasına gelinceye kadar müteahhidin çalışma düzenine müdahale edilmemektedir. Ürünün miktar ve kalitesi imparatorluk yönetimince değerlendirilmektedir. Müteahhidin zamanında ve yeterli miktarda üretim ya-

⁵⁶ Hartman – Speidel 2003, 121.

⁵⁷ Dodig 2008, 146-147; Zabełlicky – Scheffenecker 1979, 40.

⁵⁸ Hartman – Speidel 2003, 12.

⁵⁹ Dodig 2008, 156-157, no.18-19.

⁶⁰ Marcu 2011, 125.

⁶¹ Opreanu 2006, 69-70.

⁶² *age*, 55, Fig. 3 ve 58, Fig. 5.

⁶³ http://www.roma-victrix.com/armamentarium/castra_tegula_legioI-VII.htm

⁶⁴ Albustanlıoğlu 2011, 45-48.

pamaması halinde ise, tahsis edilen mermer sahası elinden alınmaktadır⁶⁵.

Söz konusu sistem uzun yıllar devam etmesine rağmen imparatorluğun artan ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalır. Bu nedenle imparatorluk, müteahhitler yanında üretici sıfatıyla devreye girmiştir. Böylece mermer ocaklarının işletilmesinde zaman içinde, kademeli olarak yepyeni bir sisteme geçilir. Ocakların hangi bölgeden ne kadar sürede ve miktarda taş üretileceği; ürünün ne kadarının depolanıp, ne kadarının ihtiyaç merkezine sevk edileceği baştan sona kadar bir plan ve program çerçevesinde imparatorluk merkezi yönetimi tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Bütün faaliyetler yönetim merkezinde kayıt altına alınmış olmasına rağmen bununla yetinilmeyerek, bizzat taşlar üzerine üretim yeri, zamanı, çalışma ekibi ve kontrol düzenini belirleyen karakteristik veriler işlenmeye başlamıştır; ancak ocak organizasyonu ve operasyonlarında böylesine bir sistem değişikliği yapılırken, iş başına asker kökenli kişilerin getirilmesi, imparatorluğun işin teknik yönünden daha çok sistemli bir çalışma düzeni ve disiplini ön planda tutarak değerlendirmiş olduğu anlaşılmaktadır⁶⁶. Roma ordusu yetkin bir komuta kademesine ve hemen her konuda yetişmiş elemana sahip olması sayesinde bölge idari yönetimlerine de katkı sağlanmıştır. Bu yetişmiş askeri personel imar işleri alanında ve özellikle ocaklarda taş üretim çalışmalarını başarıyla yürütmüştür.

Zeugma'daki yerleşik *Legio III Scythica* dışında bölgede daha önce ismi

arkeolojik bir belge ile saptanmamış olan *Legio III Flavia Felix*'in mevcudiyeti *Arulis* (Ehneş) verileri ile kanıtlanmaktadır (**Resim. 6-10**). Araştırmalarımız esnasında bulunan ocak yüzeyindeki yazıtın (**1.Yazıt**) bu konudaki tereddüt ve şüpheleri ortadan kaldıracak tarzda güvenilir bir veri oluşturduğu rahatlıkla söylenebilir.

1.Yazıt : *LEG IUI FF*

Böylece *Legio III Scythica* dışında, *Legio III Flavia Felix*'in doğrudan üretim faaliyetine katıldığı şüphe götürmeyecek şekilde kesinlik kazanmıştır (**Resim.11-13**). Ordunun Zeugma'daki varlığı ve faaliyetlerinin diğer imparatorluk taş ocaklarından farklı olmadığı, sadece bölgenin özelliklerinden kaynaklanan bazı küçük değişiklikler yapılmış olduğu görülmektedir.

Örneğin, genel bir kural olarak ordu, ana lejyon veya bağlı buldukları alt birlik kimlikleri içinde yer aldıkları "*Legio*", numarası ve onu takip eden bir sıfatla belirlenirken⁶⁷, Zeugma kazı heyeti ile yapılan *Arulis* (Ehneş) 2014 arazi çalışmaları esnasında bu kuralın tamamen dışında düzenlemiş ünik bir yazıt (**2. Yazıt**) ile karşılaşmıştır. 2. Yazıt, ocağın güney yüzeyinde yaklaşık olarak 12 m. yüksekliğe işlenmiştir. (**Resim 14-16**).

2. Yazıt: *SCY FEL*

2. Yazıt, **15** ve **16**. resimlerden de rahatlıkla görülebileceği gibi yan yana yazılmış "*SCY FEL*" notasyonundan oluşmaktadır. Bu notasyonda "*SCY*" olasılıkla *Legio III Scythica*'yı belirlerken, "*FEL*" *Legio III Flavia Felix*'i belirtmiş olmalıdır.

⁶⁵ Albustanlıoğlu 2011, 71-74.

⁶⁶ Hirt 2010, 17-176.

⁶⁷ Speidel 2012, 611.

İki farklı lejyonun, lejyon kimlikleri (numara ve sıfatı) belirtilmeden yan yana yazılmış olması son derece sıradışı bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanımca; bu yazıt ile iki lejyonun taş üretim faaliyetlerinden çok, iki sosyal kurumun müşterek bir faaliyeti belirtilmek istenmiştir. Burada üretim ve sosyal dayanışma ön plana çıkartılırken askeri unsurlar arka planda kalmıştır.

Sonuç

Legio III Flavia Felix'in bölgede tarihsel olarak varlığı bilinmektedir; ancak, kısa vadeyle ve belirli bir askeri operasyon için bölgeye intikal eden *Legio III Flavia Felix*'in, taş üretimi gibi apayrı bir organizasyon, bilgi ve tecrübe gerektiren bir faaliyete katılma olasılığının çok düşük olması yanında bu lejyonun varlığını kanıtlayabilecek bir yazıt bugüne kadar bulunamamıştır. Bu durum *Legio III Flavia Felix*'in bölgedeki mevcudiyetinin şüphe ile karşılanmasına neden olmuştur. *Arulis*'de yerleşik olduğu bilinen *Legio III Scythica* yanında üretim faaliyetlerine katıldığı söz konusu yazıtlarla kesinleşen ve adı uzun zaman gölgede kalmış olan *Legio III Flavia Felix*'in de *Arulis*'de tespit edilen bir başka lejyon olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Resim Listesi:

- Resim 1** *Legio III Flavia Felix*'ait Damgalı (MS 70-86) çatı kiremit parçaları. Dodig 2008, 156-157, no.18.
- Resim 2** *Legio III Flavia Felix*'ait Damgalı (MS 70-86) çatı kiremit parçaları. Dodig 2008, 156-157, no.19.
- Resim 3** *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*'da bulunan *Legio Flavia Felix*'e ait damgalı yazıtlar, Opreanu 2006, 55, fig.3.
- Resim 4** *Berzobis* ve *Sarmizegetusa* kale duvarlarında bulunan *Legio III Flavia Felix*'e ait damgalı yazıtlar, Opreanu 2006, 58, fig.5.
- Resim 5** Transilvanya Ulusal Tarih Müzesi, Romanya, *Legio III Flavia Felix* ibareli yazıt, http://www.roma-victrix.com/armamentarium/castra_tegula_legioI-VII.htm (05.11.2015).
- Resim 6** *Arulis* (Ehneş). Taş Ocağı. Kuzey'den genel görünüm (T. Işıklar).
- Resim 7** *Arulis* (Ehneş). Taş Ocağı. Güney'den genel görünüm (D. Tokbudak).
- Resim 8** *Arulis* (Ehneş). Yazıtlı taş ocak duvarı (T. Albustanlıoğlu).
- Resim 9** *Arulis* (Ehneş). Yazıtlı taş ocak duvarı, detay (T. Albustanlıoğlu).
- Resim 10** *Arulis* (Ehneş) Taş ocak duvarı, detay (T. Albustanlıoğlu).
- Resim 11** *Arulis* (Ehneş). Taş ocak duvarı. *Legio III Flavia Felix* yazıtı; *LEG Iul. FF* (D. Tokbudak – Ö. Semiz).
- Resim 12** *Arulis* (Ehneş) Taş ocak duvarı. *Legio III Flavia Felix* yazıtı, detay, *LEG Iul FF* (D. Tokbudak – Ö. Semiz).
- Resim 13** *Legio III Flavia Felix* yazıt illüstrasyonu (Ç. Gençler-Güray)
- Resim 14** *Arulis* (Ehneş). *SCYFEL* ibareli yazıt (T. Albustanlıoğlu).
- Resim 15** *Arulis* (Ehneş). *SCYFEL* ibareli yazıt, detay (T. Albustanlıoğlu).
- Resim 16** *SCYFEL* yazıt illüstrasyonu (Ç. Gençler-Güray).

KAYNAKÇA

- Albustanlıoğlu 2011 T. Albustanlıoğlu, *Roma İmparatorluk Döneminde Mermer Ocakları Organizasyonu*, Ankara (2011).
- Bingen 1997 J. Bingen, “Lettres privées provenant de Raima”, içinde: J.Bingen- F. Kayser - W. V. Rengen (yay. haz.), *Mons Claudianus. Ostraca Graeca et Latina II (O. Claud. 191 à 416)*, Cairo (1997), 81-112.
- Birley 1963 E.Birley, “Promotions and Transfers in the Roman Army II: The Centurionate”, *Carnuntum*]b, 1963, 21-33.
- Bishop – Coulston 2006 M. C. Bishop – J. C. N. Coulston, *Roman Military Equipment. From the Punic Wars to the Fall of Rome*, Oxford (2006).
- Breeze – Dobson 1993 D. J. Breeze – B. Dobson, *Roman Officers and Frontiers*, Stuttgart (1993).
- Bülöw-Jacobsen 1997 A. Bülöw-Jacobsen, “Lists of Vigiles”, J.Bingen- F. Kayser - W. V. Rengen (yay. haz.), *Mons Claudianus. Ostraca Graeca et Latina II (O. Claud. 191 à 416)*, Cairo (1997), 165-92.
- Bülöw-Jacobsen 1998 A. Bülöw-Jacobsen, “Traffic on the roads between Coptos and the Red Sea”, içinde: O. E. Kaper (yay. haz.), *Life on the Fringe. Living in the Southern Egyptian Deserts During the Roman and Early-Byzantine Periods. Proceedings of a Colloquium Held on the Occasion of the 25th Anniversary of the Netherlands Institute for Archaeology and Arabic Studies in Cairo 9–12 December 1996*, Leiden (1998), 63-74.
- Campbell 1999 J. B. Campbell, “Legio”, *DNP* 7, 1999, 7-22.
- Comfort ve diğ.2000 A. Comfort – C.Abadie-Reyna – R. Ergeç, “Crossing the Euphrates in Antiquity: Zeugma Seen from Space”, *AnSt* Vol. 50, 2000, 117-118.
- Cuvigny 1992 H. Cuvigny, “Inscription inédite d’un ergo dotés dans une carrière du Mons Claudianus”, içinde: C. Décobert (yay. haz.) *Itinéraires d’Égypte : Mélanges offerts au père Maurice Martin*, Institut français d’archéologie orientale du Caire, Caire (1992), 73-88.
- Cuvigny 2002 H. Cuvigny, “Vibius Alexander, praefectus et épistratège de l’Heptanomie”, *ChronEg* 77, 2002, 238-48.
- Cuvigny 2005 H. Cuvigny “L’organigramme du personnel d’une carrière impériale d’après un ostracon du Mons Claudianus”, *Chiron* 35, 2005, 309-53.
- Dodig 2008 R. Dodig, “Roman military stamps on tiles from Ljubuški”, *OpArch* 31, 2008, 143-163.
- Fink 1971 R. O. Fink, *Roman Military Records on Papyrus*, The American Philological Association, Monograph 26, Cleveland (1976).

- Forni 1992 G. Forni, *Esercito e marina di Roma antica. Racolti di contribute*, Stuttgart (1992).
- French 1983 D. French, "Recruitment in Asia Minor for Legio III Scythica", içinde: S. Mitchell (yay. haz.), *Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia*, Oxford (1983), 47-59.
- French 1994 D. French, "Legio III Gallica" içinde: E. Dabrowa (yay. Haz.), *The Roman and Byzantine army in the East*, Krakow (1994), 29-46.
- Gerov 1967 B. Gerov, "Epigraphische Beitræge zur Geschichte der moesischen Limes in vorclaudischer Zeit", *ActaAnHung* 15, 1967, 85-104.
- Görkay 2012 K. Görkay, "Zeugma in the light of new research", içinde: K. Konuk, (yay. haz.) *Stephanéphoros: De l'économie antique à l'Asie Mineure: Hommages à Raymond Descat*, Bordeaux (2012), 275-300.
- Gilmartin 1973 K. Gilmartin, "Corbulo's campaigns in the East", *Historia* 13, 1973, 83-626.
- Hammond 1934 M. Hammond, "Corbulo and Nero's Eastern Policy", *HarmStClPhil* 45, 1934, 81-104.
- Hartmann – Speidel 2003 M. Hartman – M. A. Speidel, "The Roman Army at Zeugma: results of new research", içinde: R. Early – J. H. Humphrey (yay. haz.), *Zeugma: Interim Reports*, JRA Suppl. No. 51, Portsmouth (2003), 100-126.
- Hirt 2010 A. M. Hirt, *Imperial Mines and Quarries in the Roman World: Organizational Aspects 27 BC-AD 235*, Oxford (2010).
- Horster 2001 M. Horster, *Bauinschriften römischer Kaiser. Untersuchungen zu Inschriftenpraxis und Bautätigkeit in Städten des westlichen Imperium Romanum in der Zeit des Prinzipats*, Stuttgart (2001).
- Karaca 2008 C. Karaca, *Geoarcheological Investigations in Zeugma*, Yayınlanmamış Master Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi (2008).
- Kaya 2005 M. A. Kaya, "Roma Lejyonerleri ve Anadolu", *TAD* 24.37, 2005, 87-98.
- Keppie 1986 L. J. F. Keppie, "The Legios in the East from Augustus to Trajan", içinde: P. Freeman – D. Kennedy (yay. haz.), *The defence of the Roman and Byzantine East 1*, Oxford (1986), 411-29.
- Klemm – Klemm 1993 D. D. Klemm – R. Klemm, *Steine und Steinbrüche im Alten Ägypten*, Heidelberg (1993).
- Le Bohec 1994 Y. Le Bohec, *The Imperial Roman Army*, London (1994).
- Marcu 2011 F. Marcu, "The Construction of The Roman Forts in Dacia", *Dacia*, 2011, 123-126.
- Maxfield 2001 V. A. Maxfield, "Stone quarrying in the Eastern Egyptian Desert with particular reference to Mons Claudianus and Mons Porphyrites", içinde: D. J. Mattingly – J. Salmon, *Economies beyond*

- Agriculture in the Classical World*, London (2001), 143-70.
- Millar 1967 F. Millar, "Emperors at work", *JRS* 57, 1967, 9-19.
- Millar 1993 F. Millar, *The Roman Near East, 31 B.C.-A.D. 337*, Cambridge, (1993).
- Mitthof 2001 F. Mitthof, *Annona militaris. Die Heeresversorgung im spätantiken Ägypten. Ein Beitrag zur Verwaltungs- und Heeresgeschichte des Römischen Reiches im 3. bis 6. Jh. n. Chr.*, Firenze (2001).
- Mocsy 1970 A. Mocsy, *Gesellschaft und Romanisierung in der römischen Provinz Moesia Superior*, Amsterdam (1970).
- Opreanu 2006 C. H. Opreanu, "Activitatea constructivă a legiunii III Flavia Felix la nordul Dunării, în anii 101-117 d. Chr", içinde: E. S. Teodor – O. Tentea (yay. haz.), *Dacia Augusti Provincia. Crearea provinciei. Actele simpozionului desfășurat în 13-14 octombrie 2006 la Muzeul Național de Istorie a României, București*. Publicațiile Centrului de studii militare romane 1, București (2006), 51-74.
- Pensabene 1989 P. Pensabene, "Amministrazione dei marmi e sistema distributivo nel mondo romano", içinde: G. Borghini (yay. haz.), *Marmi Antichi*, Roma (1989), 43-54.
- Rengen 1997 W. V. Rengen "La correspondance militaire", içinde: J. Bingen- F. Kayser - W. V. Rengen (yay. haz.), *Mons Claudianus. Ostraca Graeca et Latina II (O. Claud. 191 à 416)*, Cairo (1997), 193-227
- Saxer 1967 R. Saxer, *Untersuchungen zu den Vexillationen des römischen Kaiserheeres von Augustus bis Diokletian*, Köln (1967).
- Speidel 1992 M. P. Speidel, *Roman Army Studies Vol. 2*, Stuttgart (1992).
- Speidel 1996 M. P. Speidel, *Die römischen Schreibtafeln von Vindonissa: Lateinische Texte des militärischen Alltags und ihre geschichtliche Bedeutung*, Brugg (1996).
- Speidel 1998 M. P. Speidel, "Legio III Scythica, its Movements and Men", içinde: D. L. Kennedy (yay. haz.), *The Twin Towns of Zeugma on the Euphrates. Rescue Work and Historical Studies*, *JRA Supp. No. 27*, Portsmouth (1998), 163-204.
- Speidel 2000a M. P. Speidel, "Sold und Wirtschaftslage der römischen Soldaten", G. Alföldy - B. Dobson - W. Eck (yay. haz.), *Kaiser, Heer und Gesellschaft in der Römischen Kaiserzeit. Gedenkschrift für Eric Birley*, Stuttgart (2001), 65-94.
- Speidel 2000b M. P. Speidel, "Legio IV Scythica", içinde: Y. Le Bohec (yay. haz.), *Les légions de Rome sous le Haut-Empire. Actes du Congrès de Lyon, 17-19 septembre, 1998*, Collection du Centre d'Études Romaines et Gallo-Romaines, Nouvelle série, no. 20, Lyon (2000), 327-337.

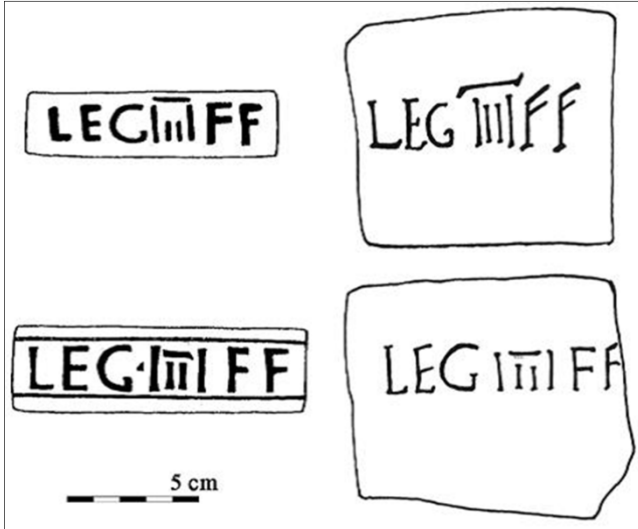
- Speidel 2009 M. P. Speidel, *Heer und Herrschaft im Römischen Reich der Hohen Kaiserzeit*, Stuttgart (2009).
- Speidel 2012 M. P. Speidel, “Legio III Augusta in the East. Evidence from Zeugma on the Euphrates”, içinde: B. Cabouret – A. Gros Lambert – C. Wolff (yay. haz.), *Visions de l’Occident romain. Hommages à Yan Le Bohec*, Paris (2012), 603-619.
- Stoll 1998 O. Stoll, “‘Silvanus im Steinbruch’. Kulturtransfer durch Soldaten der legio III Scythica in Syrien?”, içinde: L. Schumacher (yay. haz.), *Religion – Wirtschaft – Technik. Althistorische Beiträge zur Entstehung neuer kultureller Strukturmuster im historischen Raum Nordafrika/Kleinasien/Syrien*, St. Katherinen (1998), 99-145.
- Uzunoglu 2012 H. Uzunoglu, “Anadolu’da Roma Lejyonları”, içinde: N. E. Akyurek-Şahin (yay. haz.), *Eskiçağ Yazıları 1*, Akdeniz Dilleri ve Kültürlerini Araştırma Merkezi Yayını, İstanbul (2012), 191-216.
- van Berchem 1985 D van Berchem, “Le port de Seleucie de Pierie et l’infrastructure logistique des guerres parthiques” *BonnJb* 185, 1985, 47-87.
- Wagner 1977 J. Wagner, “Legio III Scythica in Zeugma am Euphrat”, *Limesforschungen* 10, 1977, 517-539.
- Ward-Perkins 1980 J. B. Ward-Perkins, “Nicomedia and the Marble trade”, *BSR* 48, 1980, 23-69.
- Wilmanns 1995 J. C. Wilmanns, *Der Sanitätsdienst im Römischen Reich. Eine sozialgeschichtliche Studie zum römischen Militärsanitätswesen nebst einer Prosopographie des Sanitätspersonals*, Hildesheim (1995).
- Zabehlicky-Scheffenecker 1979 S. Zabehlicky-Scheffenecker, *Burnum I. Erster Bericht über die Kleinfunde der Grabungen 1973 und 1974 auf dem Forum*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung XIV, Wien (1979).

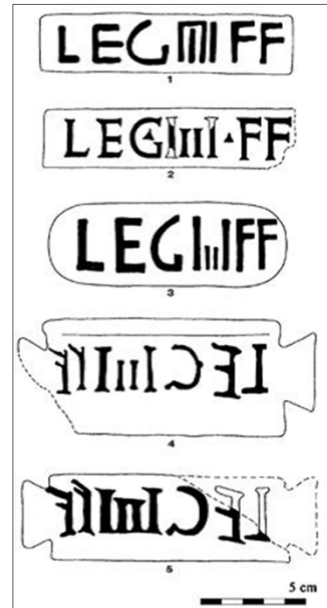
Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

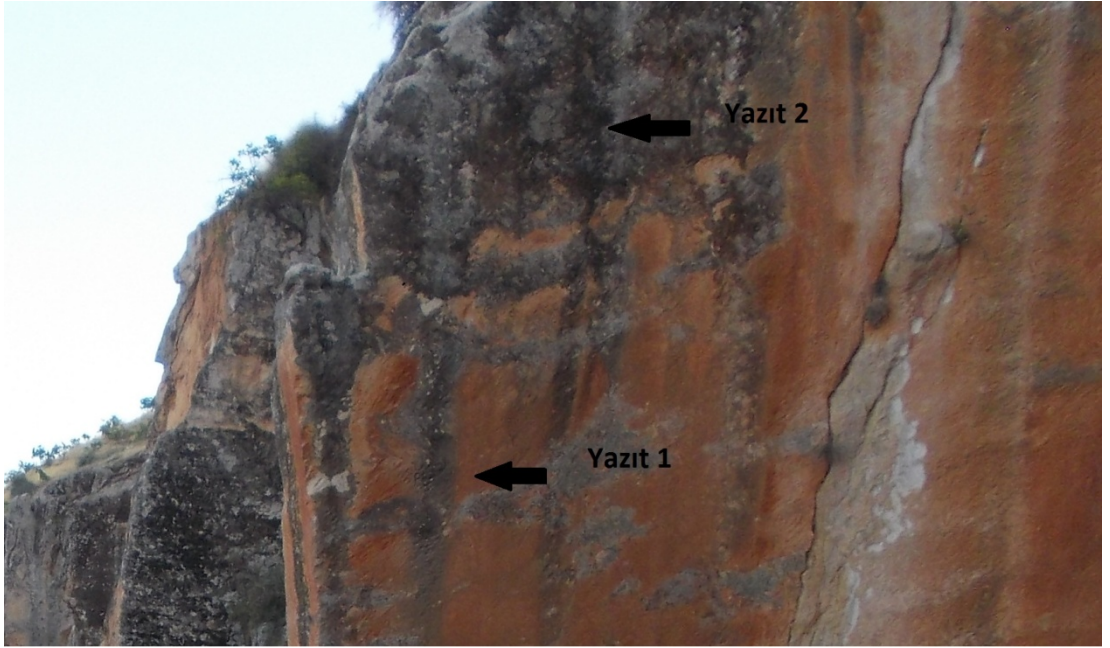
Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

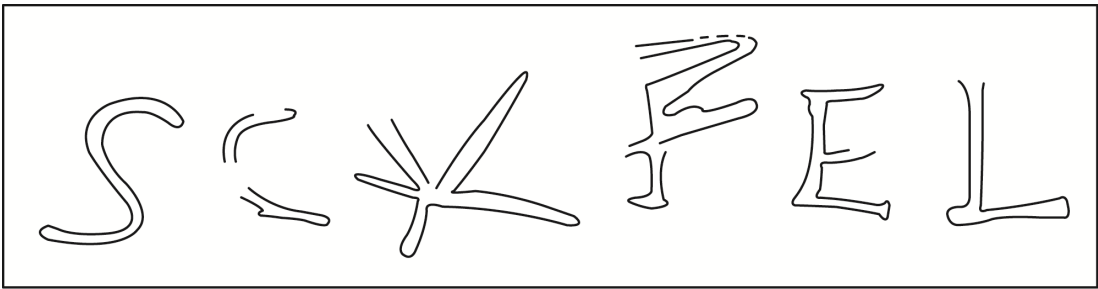
Resim 13

Resim 14

Resim 15

Resim 16